

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2017

ARAŐTIRMA

İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı

Hamide Ulupınar

Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Tasavvuf Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
hamideulupinar@gmail.com

Geliş Tarihi: 01.04.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 14.05.2017

Öz

Hicri II. Asır'da zühd mekteplerinden biri olan Horasan sıdk, doğruluk ve tevekkül esaslarına dayanan tasavvuf anlayışıyla ön plana çıkmıştır. Daha sonra bu tasavvufî birikim Nişâbur'la birleşerek "fütüvvet ve melâmet" özellikleriyle tanınan önemli bir merkez haline gelmiştir. Horasan'da başlayan Nişâbur'da devam eden ve buradan İslam dünyasının hemen her yerine yayılan bu tasavvuf anlayışının oluşmasında Hamdûn Kassâr'ın (ö. 271/884) büyük katkıları olmuştur. Melâmet ve fütüvvete dayalı bu anlayış aynı zamanda tasavvufî hayata; bu hayatın içinden gelen en eski ve en ciddi tenkit ve tepki olarak değerlendirilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Hamdûn Kassâr'ın hayatı, ilim tahsili, tasavvufa intisabı, şeyhleri, müridleri ve vefatı hakkında bilgi verilecek; ikinci bölümünde ise melâmet, fütüvvet, takvâ, zühd, nefis, kibir, tevazu ve tevekkül başlıkları altında tasavvuf anlayışı ortaya konulacaktır. Anahtar kelimeler: Hamdûn Kassâr, Melâmet, Fütüvvet, Horasan, Nişâbur.

Sufism Understanding of Hamdun Kassar From The First Period Malamati Sheikhs

Horasan which one of the ascetism/zuhd school in Hijri II. century, it have come to the fore the sufism understanding based on the principles of truthfulness, accuracy and trust. Then this mystical accumulation combined with Nishapur has become an important centre with recognized "futuwwa and malama" features. Hamdun Kassar (d. 271/884) make a significant contribution in the formation of this sufism understanding starting from Horasan, continuing in Nishapur and that spread to almost every part of the Islamic world. This mystical understanding based on malama and futuwwa was evaluated as the oldest and the most serious criticism and a response the mystical life; coming through of this life.

In the first part of our study consists of two parts will be given information about the life of Hamdun Kassar, his scholarship training, his attendance to sufism, his sheikhs, disciples and death; in the second part will be presented the his sufism understanding under the headings of malama, futuwwa, taqwa, asceticism, nefis, arrogance, humility and tawakkul (trust in God)

Keywords: Hamdun Kassar, Malama, Futuwwa, Horasan, Nishapur.

Atıf

Ulupınar, Hamide, "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı", *Marife*, 17/1 (2017): 67-80.

Giriş

Hamdûn Kassâr'ın (ö. 271/884) yaşadığı yıllar olan h. III/IV. asır, tasavvuf tarihinde büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir dönemdir. Bu asırlarda aynı zamanda tasavvuf, fıkıh, kelâm ve hadîs gibi müstakil bir ilim haline gelmiştir.¹ H. I. ve II. asırlarda, genel olarak cehennem korkusu, cennet ümidi ve Allah rızâsını kazanma düşüncesine dayanan bir zühd hayatı, riyâzet ve mücâhedeler şeklinde kendini gösteren tasavvufî hayat, h. III. ve IV. asırlarda zâhidâne yaşantının yanı sıra giderek dıştan içe yönelmiş, zâhirden bâtına intikâl etmiş, ruh tasfiyesi ve Allah'a vusûl gâye olmuştur. Bu hâliyle tasavvuf, psikolojik bir özellik kazanmış ve insan rûhunu değişik boyutlarıyla tetkik ederek rûhen kemâle ermenin yolları araştırılmaya başlanmıştır. Tasavvufun ana konuları tespit edilmiş, sûfiler toplum içerisinde müstakil bir sınıfı temsil eder hâle gelmiştir.²

İslâm ülkelerinin hemen hepsinde bir tasavvufî hareketlilik ön plana çıkmış, Mısır, Nişabur, Şam ve Bağdat, bu asırlarda büyük mutasavvıflar yetiştiren, tasavvuf mekteplerinin oluştuğu merkezler haline gelmiştir. Nişabur mektebi, fütüvvet-melâmet; Mısır mektebi, mârifet-muhabbet; Şam mektebi, açlık-gece ibâdeti; Bağdat mektebi de tevhid ve aşka dayalı bir tasavvuf anlayışına sahiptir.³ Ancak bu şekilde bir ayrıma tabi tutulsa da tasavvuf mektepleri daima birbirlerinden etkilenmişlerdir.

Kufe, Basra, Bağdat gibi şehirlerde gelişen tasavvufî birikimi alıp kendine mal eden Horasan, İslam'ın zühd ve takvâ esasları üzerinde durmuş, sıdk ve doğruluk çerçevesinde tevekkül ve teslimiyete dayalı yeni bir tasavvuf anlayışı inşa etmesiyle tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁴ Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) "Fütüvvet Şam'dadır,⁵ lisan Irak'tadır, sıdk ve doğruluk Horasan'dadır."⁶ sözü bu tespiti destekler mahiyettedir. Yine Hücvirî'nin (ö. 465/1072): "Bugün Hakk'ın ikbal gölgesi Horasan'dadır."; "Horasan'daki

¹ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikâtlar*, İstanbul 2002, s. 109.

² Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998, s. 82; Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya 2004, (2. baskı), s. 67.

³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikâtlar*, s. 116; Affi, Ebu'l-A'lâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 2004, (3. baskı), s. 86; Gürer, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, İstanbul 2014, s. 92-104.

⁴ Bu hususta detaylı bilgi için bk. Konur, Himmet, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V. Asırlar)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2005, sayı: 21, s. 3-27.

⁵ Fütüvvetin ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî "Fütüvvet Şam'dadır" derken fütüvvetin teşkilat olarak Şam'da ortaya çıktığını mı yoksa sufi-fütüvvetin Şam'da mı yaygın olduğunu mu kastettiği belli değildir. Ancak sufi fütüvvetin Horasan'da yaygın olmakla birlikte bu anlayışın Horasan bölgesine münhasır olmaması, Irak, Şam, Bağdat başta olmak üzere sufi düşüncenin uzandığı her yerde temsil edilmesi fütüvvetin geniş bir kabule mazhar olduğunu göstermekle birlikte başlangıcını ortaya koymayı imkânsız kılmaktadır (Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 256-285). Ayrıca Horasan sûfilerinden İbrahim b. Ethem, Abdullah b. Mübârek, Ebû Tûrâb en-Nahşebî gibi zâhidlerin/sûfilerin Şam'da uzun yıllar yaşaması bu şahsiyetlerin temsil ettikleri tasavvuf anlayışını seyahat ettikleri bölgelere taşıdığı ihtimali de gözden kaçırılmaması gereken bir durumdur.

⁶ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 2001, s. 145 (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1999, s. 306).

mutasavvıfların hepsini saymam zor olacak. Ben sadece Horasan'da üç yüz şahıs gördüm, bunlardan her birinin bir meşrebi vardı, onlardan bir tanesinin bulunması dahi bir dünyaya kâfi gelir. Bunun sebebi, muhabbet güneşinin ve tasavvuf ikbalinin Horasan talihinde bulunmasıdır.”⁷ ifadeleri de bu bağlamdadır.

Horasan mektebi tasavvufî canlılığını her zaman sürdürmüş ve büyük mutasavvıflar yetiştirmiştir. Horasan'da yetişen İbrâhim b. Ethem (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Fudayl b. İyâz (ö. 187/802), Şakîk Belhî (ö. 194/810), Hâtim el-Esam (ö. 237/851), Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859) tevekkül ve fütüvvet ağırlıklı Horasan tasavvufunun önemli temsilcileridir. Horasan'daki bu tasavvuf anlayışı hicrî üçüncü asırda melâmet ve fütüvvet anlayışıyla öne çıkan Nişabur mektebiyle birleşmiştir.⁸ Kaynaklarda geçen “Horasan Erenleri” tabirinin Horasan merkezli bir hareket olan melâmet anlayışını benimseyen sufilere karşılık olarak kullanılması⁹ ve bu bölgede yetişen mutasavvıfların melâmetî geleneğin doğuşunda etkili olan şahsiyetler ve ilk melâmetîler arasında sayılması¹⁰ bu görüşü destekler mahiyettedir.

Horasan'da başlayan, daha sonra Nişabur'la birleşen ve dayandığı ilkelerin sufilerce kabul görmesi sebebiyle buradan İslam dünyasının hemen her yerine yayılan bu tasavvuf anlayışının oluşmasında Hamdûn Kassâr'ın çok önemli çabaları ve katkıları olmuştur. Tasavvuf tarihi açısından son derece önemli olduğunu düşündüğümüz Hamdûn Kassâr'ı tanımak ve anlamak adına önce kaynaklarda bulabildiğimiz ölçüde hayatı hakkında bilgi verecek, sonra tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Hamdûn Kassâr'ın Hayatı

Ebû Sâlih Hamdûn b. Ahmed b. Umâre en-Nişâbü'rî'nin doğum tarihi belli olmamakla birlikte aslen Nişaburlu'dur. Babasının adı Ahmed Kassâr'dır.¹¹ Hayatı hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmayan Hamdûn Kassâr'ın ilim tahsilini Horasan bölgesinde tamamladığı, Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) mezhebine bağlı olduğu, hadis öğrendiği ve rivayet ettiği nakledilmiştir. Hücvirî, onun fıkıh ve hadiste en yüksek dereceye ulaştığını söyler.¹²

⁷ Hücvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1999, s. 278-279.

⁸ Yılmaz, Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 108.

⁹ Türer, Osman, “Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler”, İslâmî Araştırmalar, Ankara 1988, c. II, sayı: 7, s. 58-59.

¹⁰ Bolat, Melâmetîlik, 33-92.

¹¹ Sülemî, Ebû Abdurrahmân, Tabakâtü's-Sûfiyye, thk. Nüreddin Şerîbe, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2014, s. 123; İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed, Hilyetü'l-Evliyâ ve et-Tabakâtü'l-Asfiyâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1967, c. X, s. 231; Münâvî, Abdurraûf, el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi Sâdâti's-Sûfiyye, thk. Muhammed Edîb el-Câdir, Beyrut tsz., c. II, s. 591; Attâr, Ferîdüddîn, Tezkiretü'l-Evliyâ, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984, s. 436; Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 226; Kuşeyrî, er-Risâle, s. 284; Nevâyî, Ali Şîr, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve, haz. Kemal Eraslan, İstanbul 1979, s. 40; Şa'rânî, Abdülvehhâb, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, thk. Üsâme Abdülazîm, Kahire 2013, s. 179.

¹² Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 226.

Zahirî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelen Hamdûn Kassâr, Ali en-Nasrabâzî ve Selm b. Hasan el-Bârûsî'nin sohbetlerine katılmıştır. Ancak Hamdûn'u en çok etkileyen sûfî Ebû Tûrâb en-Nahşebî'dir.¹³ Ebû Hâtim el-Attâr ve Hâtim el-Esam'dan feyiz alan Ebû Tûrâb, sûfilere has şekil ve kıyafetlere ilk karşı çıkanlardandır. Nitekim: "Kim hırka giyerse, kim hankâha gidip oturursa dilencilik yapıyor demektir."¹⁴ diyen ve bu bağlamdaki düşünceleriyle Hamdûn Kassâr'ı melâmetî fikirlere yönlendiren kişi Ebû Tûrâb en-Nahşebî'dir.

İlim tahsilinde önemli mesafeler kaydeden Hamdûn Kassâr'ın düşünceleri kısa sürede Nişâbur ve Horasan sınırlarını aşmış ve başka bölgelerde yaşayan sûfilerin de takdirini kazanmıştır.¹⁵ Nitekim Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Melâmetiyye'yi anlatırken bu makamın Hz. Peygamber ve siddîkların makamı olduğunu, bu dereceye Hamdûn Kassâr, Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) ulaştığını söyler.¹⁶

Çok sayıda öğrenci yetiştiren Hamdûn Kassâr'ın en meşhur müritleri Abdullah b. Muhammed b. Münâzil (ö. 330/941), Mahfûz b. Muhammed, Ebû Ali es-Sekafî, İbrahim el-Kannâd, Ebû Amr b. Nüceyd'dir.¹⁷ Hamdûn Kassâr 271/884 yılında Nişâbur'da vefat etmiş ve Hîre kabristanına defnedilmiştir.¹⁸

2. Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı

Hicri III. yüzyıldan itibaren tasavvufî hayatta şekil ve merasimin fazla itibar görmeye başlaması, ihlâs ve öze önem veren bu harekette bir sapma olarak değerlendirilmiş ve şekilcilığe şiddetle tepki gösteren yeni bir akımın doğmasına yol açmıştır. Melâmetiyye¹⁹ adını alan bu akımın ilk temsilcisi Hamdûn Kassâr'dır.²⁰ Onun tasavvuf anlayışında Melâmet/Fütüvvet önemli bir tuttuğu için Hamdûn Kassâr'ın tasavvufî görüşleri araştırmacılar tarafından bu bağlamda değerlendirilmiştir. Biz Melâmet/Fütüvvet hakkındaki görüşlerine yer vermekle beraber kanaatimizde gölgede kalmış olan ama Hamdûn Kassâr'ın özellikle üzerinde durduğu takvâ, zühd, riyâ, ihlâs, kibir, tevâzû, nefis ve tevekkül gibi konuları da ele alarak onun tasavvuf anlayışını daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Melâmet

III./IX. yüzyılda Horasan bölgesinde ortaya çıkıp daha sonra bütün İslâm dünyasında yaygınlık kazanan melâmet kelimesi sözlükte "kınamak, kötölemek,

¹³ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 123; Attâr, Tezkiretü'l Evliyâ, s. 116; Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 226; Kuşeyrî, er-Risâle, s. 284; Herevî, Hâce Abdullah Ensârî, Tabakâtü's-Sûfiyye, Tahran tsz., s. 40; Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, s. 179.

¹⁴ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 114.

¹⁵ Kara, Mustafa, "Hamdun el-Kassâr", DİA, İstanbul, 1997, c. XV, s. 456.

¹⁶ İbn Arabî, Muhyiddîn, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, tsh. Ahmed Şemseddîn, Beyrut 2011, c. V, s. 50.

¹⁷ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 284; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 436; İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, s. 231.

¹⁸ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 123.

¹⁹ Bu hususta detaylı bilgi için bk.: Gölpınarlı, Abdülbakî, Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931; Bolat, Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik.

²⁰ Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 148; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438.

ayıplamak” gibi anlamlara gelir. Melâmet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Melâmetin terim olarak kullanımı kökü olan “levm” kelimesinin geçtiği iki âyete (el-Mâide 5/54; el-Kıyâme 75/2) dayandırılmaktadır.²¹ Bu âyetlerden biri şöyledir: “Ey müminler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah yakında öyle bir topluluk getirecektir ki o, onları sever, onlar da onu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah'ın lütfu geniştir. O her şeyi en iyi bilendir.”²²

Bu âyette müminler arasından çıkacak bir topluluğun özellikleri anlatılırken kullanılan “Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar” ifadesi melâmet teriminin içerdiği anlamı vurguladığı şeklinde yorumlanmış, ayrıca, “Allah onları, onlar da Allah'ı severler” şeklindeki ifadeden hareketle melâmet ve muhabbet terimleri arasında ilişki kurulmuştur. Âyette geçen cihad kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini kınayan nefsi, yemin ederek övdüğü diğer âyetle²³ birlikte düşünülüp “nefisle cihad” (mücadele) mânasında ele alındığında melâmet ve melâmetî terimlerinin kavramsal çerçevesi Allah tarafından sevilme, Allah'ı sevmek, onun yolunda nefisle mücadele etmek ve bu mücadele sırasında “kınayanın kınamasından korkmamak” şeklinde ele alınmıştır.²⁴

“Kınayanın kınamasından korkmamak” şeklinde özet olarak ifade edilen melâmet tanımı âyetten beslenerek Hamdûn Kassâr tarafından yapılmıştır. Tanımın tamamı şöyledir: “Halk için süslenmeyi, her hal ve davranışta halkın rızasını gözetmeyi kesinlikle terk etmen ve kınayanın kınamasının seni Allah yolundan alıkoymamasıdır.”²⁵ Yine o, başka bir sözünde melâmet için: “Kaderiyye'nin havfı, Mürcie'nin recâsıdır.”²⁶ der. Bu söz Feridüddîn Attâr (ö. 618/1221) tarafından şöyle yorumlanmıştır: “Melâmetîler, Allah'ın keremine bel bağlama konusunda, o kadar çok ileri giderler ki bu yüzden Mürcie mezhebi mensupları dahi onları kınar. Diğer taraftan Allah'ın gazabından korkma konusunda o kadar çok ileri giderler ki Mutezile mensupları bile bu yüzden onları eleştirir. Bu suretle de Melâmetîler her hâlükârda melâmet/kınama okunun hedefi olurlar.”²⁷

Melâmetin mahiyeti ve hakikati noktasında pek çok hikmetli sözü bulunan Hamdûn Kassâr'ın bu hususta şöyle söylediği nakledilir: “Melâmet selâmeti terk etmektir.” Bir kimse kendi selâmetini terk ederse her taraftan gelen bela ve musibetler onu kuşatır. Celâli ve azameti temâşâ, iyi bir hâtîmeye sahip olma ümidiyle her çeşit rahatlıktan ve alışkanlıklardan uzaklaşır. Netice itibarıyla halkın

²¹ Aynı kökten türeyen kelimelerin yer aldığı diğer âyetler için bk. İbrâhim 14/22; el-İsrâ 17/29, 39; es-Sâffât 37/142; ez-Zâriyât 51/40; el-Kalem 68/30; el-Meâric 70/30.

²² el-Mâide, 5/54.

²³ el-Kıyâme 75/2.

²⁴ Azamat, Nihat, “Melâmet”, DİA, İstanbul 2004, c. XXVIII, s. 24-25.

²⁵ Sülemî, Ebû Abdîrrahmân, “Risâletü'l-Melâmetiyye”, Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, haz. Ebu'l-Alâ Afîfî, Kahire 1942, c. VI, s. 71; Bolat, Melâmetîlik, s. 173.

²⁶ Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, s. 129; Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 149; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438.

²⁷ Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438.

kendisini reddetmesi suretiyle halktan ümidini keser. Tabiatında mevcut olan halka ülfet ve ünsiyet etme arzusunu içinden söküüp atar. Çünkü bir kimse ne kadar çok halktan inkitâ ederse o kadar fazla Hakk'a ittisal eder. Bütün dünya halkının teveccüh ettiği şeyden -ki bu selâmettir- melâmet ehli yüz çevirir. Böylece melâmet ehlinin himmetleri halkın himmetlerine muhalif olur. Bu suretle Melâmetîler vasıfları itibarıyla vicdânî/vihdânî (tek) olurlar.²⁸

Melâmetîlerin, halkın tavrını dikkate almama ve kınayanın kınamasına aldirmama meselesi, kişinin kendisi dışında oluşmuş dindarlık ölçülerine bir tepki²⁹ olarak yorumlanabileceği gibi kişinin ölçü olarak sadece Hakk'ın rızasını dikkate alması şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim Hamdûn Kassâr: "Hak Tealâ'nın hakkındaki ilmi, halkın hakkındaki bilgisinden daha iyi olmalı, yani yalnızken sahip olduğun hal ve hareket, halk arasında iken sahip bulunduğun hal ve hareketten daha iyi olmalı."³⁰; "Melâmetî bâtınında bir dâvâsı, zâhirinde bir yapmacıklık/riyâ olmayan, kendi ile Allah arasındaki sırta, halkı bırakın sadrının bile vâkıf olamadığı kimsedir."³¹ diyerek insanın halkı değil Hakk'ı ölçü alması gerektiğini vurgulamıştır. Bu ilke aynı zamanda halk için amel etmekten (riyâ) kurtulup sadece Hakk'a kul olma (ihlas) mertebesine erişmektir.

Hamdûn Kassâr'ın melâmet anlayışında kişinin kendi nefsi için kınamaya râzî olması, kınayanın kınamasına aldirmaması söz konusu olsa da başkasına bu muameleyi gösterme söz konusu olamaz. Nitekim bir sohbetinde şöyle demiştir: "Düşe kalka giden bir sarhoş gördüğünde, sakın onu kınama ki aynı belaya sen de mübtelâ olmayasın!"³² Yani Hamdûn Kassâr'ın kendi nefsi için râzî olduğu her kötü eleştiriye başkası için râzî olmayan bir yaklaşım içinde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Fütüvvet

Fütüvvet, Arapça bir kelime olan "fetâ" kelimesinden türemiştir. Fetâ; tekil bir kelime olup "delikanlı, yiğit, eli açık, iyi huylu" anlamındadır. Fütüvvet ise bu konuda ilk müstakil risâle yazan³³ Sülemî'nin deyimiyle, "Allah'ın emirlerine uymak, kötülüklerden uzaklaşmak, zâhiren ve bâtinen ahlâkın en güzeline sarılmaktır."³⁴

Fütüvvet hakkında Hamdûn Kassâr şöyle bir kıssa anlatır: "Bir gün Nişâbur'da bir mahalleden geçerken, fetâların önderi Nuh el-Ayyâr yanıma geldi, kendisine;

- Ey Nuh! Fütüvvet nedir? dedim.
- Benim fütüvvetimi mi yoksa seninkini mi soruyorsun? dedi.
- İkisini de, dedim.

²⁸ Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 148-149.

²⁹ Konur, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı", s. 20.

³⁰ Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 437.

³¹ Sülemî, Risâle, 103.

³² Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 126.

³³ Ateş, Süleyman, Tasavvufta Fütüvvet (önsöz), Ankara 1977, s. 3.

³⁴ Sülemî, Ebû Abdurrahmân, Kitâbü'l-Fütüvvet, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 2009, s. 14.

- Benim fütüvvetim, elbiseyi çıkarıp hırkayı giyerim ve bu elbiseye layık davranışlar sergilerim. Böylece sûfi olmayı ümit eder, halktan utandığım için bu kıyafet içinde günah işlemekten sakınırım. Senin fütüvvetin, insanlar sana hizmet etmesin ve önünde eğilmesinler diye sûfi hırkasını giymeysin. Benim fütüvvetim şeriâtın zâhirine uymak, seninki kalbinin sesine kulak vermektir.” dedi.³⁵

Bu kıssada fütüvvet ehli Nuh, sûfi hırkasını giyip bu hırkanın, kendisine lâayık olmayan davranışlar işlemesine engel olacağını ve onu şeriâtın zâhirine uygun davranışlar sergilemeye sevk edeceğini düşünmektedir. Melâmetî Hamdûn ise, riyâyâ engel olsun diye üzerinden sûfi elbisesini çıkarmakta ve Allah'ın rızasına uygun olmayan işlerden korusun diye Allah'la olan işlerinde ihlâslı davranmaktadır.³⁶ Buradan hareketle Hamdûn Kassâr'ın düşünce dünyasında şeklin getirdiği mânevî/ahlâkî donanımın değil, içten gelen ve her an Hakk'ın rızasına uygun samîmî bir din anlayışının hâkim olduğunu, şeklî unsurları değil bâtinî hakîkati korumayı esas aldığını ve fütüvvet anlayışını bu esasa yani melâmet anlayışına³⁷ oturttuğunu söyleyebiliriz. Çünkü manevi halleri gizlemek için sûfi hırkası giymeyerek, sıradan insanlar gibi giyinmek melâmetin prensiplerinden biridir.

Hamdûn Kassâr'ın hırka giymek gibi şekli unsurlara tepki gösteren melâmet ve fütüvvet dayalı bu anlayışı Anadolu'da yaygın olan Bayrâmiyye tarikatının Dede Ömer Sikkinî ile devam eden kolunda önemli ölçüde temsil edilmiştir. Nitekim Dede Ömer Sikkinî her türlü tarikat ritüelini reddetmiş, özel giysi ve sembolleri terk ederek ikinci devre melâmîliğinin temellerini atmıştır.³⁸ Halvetiyye tarikatının Salâhiyye, Ahmediyye, Mısıriyye ve Gülşeniyye, Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye, kolu kurucuları melâmetîlerden övgüyle bahsetmiş ve melâmetîlerin prensiplerini uygulamışlardır. Mevlevîlik ve Nakşibendîlikte ise önemli ölçüde melâmet eğiliminin olması,³⁹ hatta melâmetîlerin pek çok esasının Nakşibendî şeyhlerince tarîkatin ilkesi olarak kabul edilmesi⁴⁰ melâmet neş'esinin pek çok tarîkat tarafından benimsendiğini göstermektedir.

2.3. Takvâ

Arapça sakınmak, korkmak gibi anlamlara gelen “takvâ”, Allah'ın emirlerini yerine getirme ve yasaklarından sakınma konusunda hassasiyet göstermek; dini, ruhsat boyutunda değil, azîmet boyutunda yaşamaktır. Üstad Kuşeyrî takvâyı Allah'a itaat ederek onun azabından sakınmak olarak tanımlamış ve “Takvânın aslı, önce şirkten, sonra kötülük ve günahlardan, daha sonra şüpheli işlerden sakınmak ve lüzumsuz olan her şeyi terk etmektir.”⁴¹ demiştir.

³⁵ Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 436-437.

³⁶ Bolat, Melâmetîlik, s. 282.

³⁷ Melâmet-fütüvvet ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bk. Bolat, Melâmetîlik, s. 278-299.

³⁸ Işın, Ekrem, “Melâmîlik”, Düünden Bugüne İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, c. V, s. 381.

³⁹ Melâmetîliğin diğer tarikatler üzerindeki tesiri hakkında detaylı bilgi için bk. Bolat, Melâmetîlik, s. 343-392.

⁴⁰ Tosun, Necdet, Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı, İstanbul 2003, s. 346-350.

⁴¹ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 60.

Hamdûn Kassâr hakkında nakledilen şu menkıbe, onun takvânın incelikleri hususunda oldukça hassas olduğunu göstermesi açısından önemlidir: “Hamdûn Kassâr, bir gece dostu can çekişirken başucunda bulunuyordu. Dostu ruhunu teslim edince Hamdûn Kassâr hemen oradaki lambayı söndürdü. Kendisine böyle zamanlarda lambanın yağı artırılır, diyenlere: ‘Şimdiye kadar yağ müteveffanın idi, şimdi vârislere intikal etti.’ dedi.”⁴² Bu rivâyet âlim bir kişinin dînî hassasiyetini göstermesi açısından oldukça manidardır. Çünkü bilhassa günümüzde kul hakkının hiç önemsenmediği, dini duyarlılıkların hunharca tüketildiği bir iklimde kültürümüzün yoğrulduğu bu menkıbenin/tavrın hatırlatılmasının toplumumuza derin bir bakış açısı kazandıracığı kanaatindeyiz.

Takvâyı kulluğun hakkını yerine getirmek olarak gören Hamdûn Kassâr, kendisine sorulan bir soru üzerine kul olmayı şöyle tarif etmiştir: “Kulun sadece Hakk’a tapması ve başkalarının kendisine tapmalarını arzu etmemesidir.”⁴³ Bir başka cevabında ise; “Sen kendin için hizmet edilmesini istemediğin sürece bir kulsundur. Bunu istediğinde kulluktan çıkarsın.”⁴⁴ diyerek insanın yaratana kul olmasının sadece dille olmadığını, insanlara kul/köle olmak şöyle dursun insanlardan kendisine kulluk etmeleri beklentisinde olmamalarını çok açık bir biçimde ifade etmiştir. Aynı zamanda o, insanların kendisine hizmet etmelerinden hoşlanmalarını, böyle bir şeye asla izin vermemelerini de kulluk bilinci/takvâ içinde değerlendirmiştir.

2.4. Zühd

Sözlükte “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelen zühd kavramını Cüneyd-i Bağdâdî: “Elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmaması”⁴⁵ olarak tanımlamıştır. Bâyezîd-i Bistâmî’ye zühd sorulduğunda, “Ben zühdde üç gün kaldım, dördüncü gün zühdden çıktım. İlk gün dünyaya ve dünyada olan şeylere, ikinci gün âhirete ve orada bulunan şeylere, üçüncü gün Allah’tan başka ne varsa hepsine karşı zâhid oldum. Dördüncü gün olunca bana Allah’tan başka bir şey kalmadı ve ilâhî aşk beni şaşkına çevirdi” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁶

Hamdûn Kassâr’a göre zühd: elde bulunandan çok Allah’ın teminatı altında olana güvenip, kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır.”⁴⁷ Çünkü Rezzâk olan Allah bir âyetinde şöyle buyurmuştur: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah’a ait olmasın”⁴⁸ Yalnız burada ifade edilen husus, rızıkı veren Allah’tır diyerek hiç çalışmamak değil, nasibini ararken ve helal rızık için gayret sarf ederken yersiz endişelere kapılmamaktır. Helal rızık kazandıktan sonra da kazancına güvenmeyip mülkün mutlak ve yegâne sahibinin Allah olduğunu unutmamaktır.

⁴² Kuşeyrî, er-Risâle, s. 284-285; Attâr, Tezkîretü’l-Evliyâ, s. 436.

⁴³ Attâr, Tezkîretü’l-Evliyâ, s. 439

⁴⁴ Münavî, el-Kevâkibü’l-Dürriyye, s. 592.

⁴⁵ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 68.

⁴⁶ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 264.

⁴⁷ Sülemî, Tabakâtü’s-Süfiyye, s. 127; Attâr, Tezkîretü’l-Evliyâ s. 439.

⁴⁸ Hûd, 11/6.

Bu bilinç içinde olan kişi Hamdûn Kassâr'a göre dünyaya değer vermez, dünya ehli kimseleri de gözünde büyütmez. Hatta o, "Eğer yapabilirsen dünyadan hiçbir şeye öfkelenme!"⁴⁹ der. Aslında ihvân/kardeşler arasındaki ülfetin kalkmasının sebebi de dünya sevgisindedir.⁵⁰ Ona göre, fani bir ev için süslenen; faydası ve zararı olmayan bir şey için süslenen kimseden daha aşağı bir kimse yoktur.⁵¹ Bir kimsenin dünya meşgaleleri, onu ahiretten alıkoymuyorsa; hem dünyada hem de ahirette zelil olur/aşağılanır.⁵² Zaten kişiye yetecek miktardaki gıda fazla zahmete girmeden, meşakkat çekmeden gelir. Çekilen zahmet kifayet miktarından fazlasını talep uğrunadır.⁵³

Dünya hakkındaki kanaati böyle olsa da Hamdûn Kassâr hakkında nakledilen şu rivayet dikkat çekicidir: "Şöhreti artınca Nişâbur'un imamları/büyükleri geldiler ve ona şöyle dediler: 'Sözlerinin gönüllere faydalı olması için minbere çıkman ve halka nasihat etmen gerek.' 'Konuşmam câiz değildir.' dedi. 'Niçin?' diye sordular. 'Çünkü, benim gönlüm dünyaya ve dünya mevkiine bağlı. Onun için sözüm faydalı olmaz, gönüllere tesir etmez. Gönüllere tesir etmeyen söz söylemek, ya ilmi hafife almak veya şeriatle alay etmek olur. Söz söylemek ve konuşmak, sadece susmasında din için zarar olan kişilere müsellemdir, onların konuşmalarında mahzur yoktur. Çünkü böyle birisi konuşunca zarar ortadan kalkmış olur.' diye cevap verdi."⁵⁴ Hayatında dünya meşgalelerine yermeyen, dünyaya karşı tavır almış bir melâmetî olarak o, yine de nefisine güvenmemiş, kendini dünyaya bağlı olarak görmüş ve böyle bir kimsenin sohbetinin tesirinin olmayacağını beyan etmiştir. Aslında bu yaklaşım bugün dilleri inkâr etse de gönülleri dünyaya ve makamlarına bağlı kişilerin sözlerinin/vaazlarının tesir etmemesinin sebebini de anlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.5. Nefis

Can, benlik, ruh, zât, aşağı duygular⁵⁵ gibi anlamlara gelen nefis kelimesi tasavvufta, kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, yerilen huy ve fiillerin mahalli olan latîfedir.⁵⁶ Bu anlamdaki nefis, kişinin en büyük düşmanı olduğundan onunla mücahade etmek gerekir. Bu mücahadede Hamdûn Kassâr, Hz. Yusuf'un⁵⁷ başlı başına bir "âyet" olduğunu ifade etmiştir. "En büyük âyet" ise nefsin mekri

⁴⁹ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 126.

⁵⁰ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 125, 127.

⁵¹ Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 128.

⁵² Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye, s. 127; Münâvî, Kevâkibü'd-Dürriyye, s. 592; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438.

⁵³ Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438; İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, s. 231.

⁵⁴ Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 226; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 437.

⁵⁵ Kelimenin diğer anlamları için bk. İsfahânî, Müfredât, s. 1472-1473.

⁵⁶ Kuşeyrî, Risâle, s. 44.

⁵⁷ Tasavvufun klasik eserlerinde Hz. Yusuf hakkındaki değerlendirmeler için bk. Gürer, Dilaver, Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri (II), Konya 2007, s. 93-139; Gürer, Betül, "Mevlâna'nın Eserlerinde Yusuf'un Gömleğinin Kokusu", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, 2013, c. XIII, sayı: 3, s. 151-167.

hususunda marifet sahibi olmak ve “Muhakkak ki nefis kötülüğü emreder”⁵⁸ âyetinde belirtildiği üzere nefis kötülüğe çağırıldığında onu oyuna getirmektir.⁵⁹

Kul, Rabbinin emrinden vazgeçip nefsinin heveslerine uyuyorsa gafletten uyanmamış,⁶⁰ demektir. Kulun bu hususta ilerleme kaydetmesi için ilk olarak iyi haslet sahibi sâlih kimselerden ayrılmaması, onun bereketinden nasip almaya çalışması gerekir.⁶¹ İkinci olarak ise kendi ayıbını bilmeli, bilmiyorsa bu durumundan utanmalıdır.⁶² Bu anlamda Hamdûn Kassâr: “Sizden biri yapabilirse kendi eksik ve kusurunu görmezden gelmesin, kusurlarına kör olmasın!”⁶³ demiştir. Hatta “Hakk’ın seni bilmesi halkın bilmesinden daha önemlidir.” diyerek kusurları gizlemenin anlamsızlığına işaret etmiştir. Kendi nefesine, kusurlarına karşı bu kadar toleranssız olan Hamdûn Kassâr, başkalarının kusurları hususunda oldukça hoşgörülüdür. Nitekim bir sözünde şöyle demiştir: “Sende bulunduğu zaman gizli kalmasını istediğin şeyi, başkalarında görünce ifşâ etme!”⁶⁴

Nefis eğitiminde ve kişinin manevî terakkisinde selef örneğini ısrarla vurgulayan Hamdûn Kassâr, “Niçin selefin sözleri bizim sözlerimizden daha faydalı/tesirli olmaktadır?” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Çünkü onlar, İslâm’ın izzeti, nefislerin kurtuluşu, Hakk’ın rızası için konuştular. Biz ise nefsin izzeti, dünya arzusu ve halkın nazarında itibar kazanmak için söz söylüyoruz.”⁶⁵ İzzet-i nefis... Nefsin izzeti mi olurmuş? Bütün arzumuz dünya, halkın bize bağlanması, itibâr göstermesi... Şimdi Hakk Tealâ’nın muradına uygun olarak söz söyleyen ve Hak ile konuşan kimsenin sözlerinde, sırlar ve ruhlar üzerine tesir eden bir kahredicilik ve bir savlet vardır. Nefsin maksadına uygun olarak söz söyleyen kimsenin sözünde bir aşağılık ve bayağılık bulunur. Bu çeşit sözlerin halka bir faydası olmaz. Bu durumdaki birinin susması, konuşmasından hayırlıdır.”⁶⁶ Burada o, kendi nefisini terbiye etmede âciz olan bir kişinin başkasına söz söylemeye, nasihat etmeye hakkı olmadığını, kişinin niyeti ne ise ulaşacağı sonucun da o olacağını vurgulamaktadır. Aynı zamanda eğer insan izzet-i nefis için mücadele ediyorsa –ki çoğunlukla durum böyledir- nefsin izzeti olmayacağı, her durumda nefis aşağı olacağı için boşuna kürek çekmiş olmaktadır.

2.6. Kibir ve Tevazû

Kibir, Arapça büyüklenme demektir. Yerilen nefis hastalıklarından biridir ki Allahü Teâlâ: “Haksız yere yeryüzünde büyüklük taslayanları âyetlerimden çevireceğim” âyeti ile kibirli kimseleri yermiştir. Kibirli, kendini başkalarından

⁵⁸ Yusuf, 12/13.

⁵⁹ İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, s. 232.

⁶⁰ Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, s. 128.

⁶¹ Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, s. 128.

⁶² Münavî, Kevakibü'd-Dürriyye, s. 592.

⁶³ Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438.

⁶⁴ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 285; Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ, s. 438; Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, s. 128; Münavî, Kevakibü'd-Dürriyye, s. 592.

⁶⁵ Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye, s. 125.

⁶⁶ Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 226; İsfahânî, Hilyetü'l-Evliyâ, s. 232; Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, s. 179.

büyük görür, herkesi eleştirir.⁶⁷ Kibir konusunda oldukça dikkatli olmak gerektiğini vurgulayan Hamdûn Kassâr kendisine sorulan bir soru üzerine şöyle demiştir: “Senin sorunda bir izzet-i nefis ve kibir görüyorum. Zannediyorum ki sen bu soruyu sormakla ulaştığın halden bahsetmek istiyorsun! Peki, tevazu, fakr nerede, yalvarma ve iltica etmek nerede! Bir kimse kendinin Firavun’dan daha iyi olduğunu zannederse, kibir ve gurur göstermiş olur.”⁶⁸

Kibir hususunda Hamdûn Kassâr: “Çok zeki olmak kibri miras bırakır.⁶⁹ Bu yüzden şeyhler, fazla zeki olan kişileri bu yoldan uzak tutmuşlardır.”⁷⁰ sözü ile zeki olmayı/zekâ ile öne çıkmayı dahi bu yolda bir tehlike olarak görmüştür.

Kibrin mukabili tevâzu ise kulun kendini Allah’ın güç ve kudreti önünde değersiz görmesidir. Hamdûn Kassâr tevazûyu şöyle tarif etmiştir. “Tevazû ne dünyada ne de ahirette, hiçbir kimseyi kendine muhtaç görmemendir.”⁷¹ Bu hususta o: “Hakk’ın fakire verdiği mansıb tevazûdur. Fakir, tevazuu terk etti mi, tüm hayırları terk etmiş olur.”⁷² “Fakîrin güzelliği tevazudadır. Fakîr, fakıyla kibirlenirse, kibirlenmede zenginleri de geçmiş olur.”⁷³ diyerek tevâzuu Allah’ın lütfettiği bir makam olarak değerlendirmiştir.

Kişinin kendini başkalarından daha iyi görmesini tevâzuun önünde bir engel olarak görmüştür. Bu bağlamda kendisine sorulan “İnsanlarla muamele etmenin elbette iyi bir yolu vardır. Benim için nasıl bir tavsiyede bulunursun? İnsanlarla muamelede nasıl amel etmeliyim? sorusuna “Eğer kesin olarak, senin onlardan daha hayırlı olduğunu zannediyorsan, onlarla hiç muamelede bulunma.”⁷⁴ diyerek insan ilişkilerinde tevâzuun önemine işaret etmiştir.

2.7. Tevekkül

Sözlükte “Allah’a güvenmek” anlamındaki vekl kökünden türeyen tevekkül “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” mânasına gelir.⁷⁵ Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece ona güvenmesi, Allah’ın katında olana güvenip halkın elinde olana göz dikmemek”⁷⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Hamdûn Kassâr’a göre tevekkül: “Allahü Teâlâ’ya sıkıca sarılıp ona güvenmek”; “İki bin akçe borcun olsa, elinde ve avucunda da hiçbir şey bulunmasa, senin adına bu borcu Allahü Teâlâ’nın ödemesinden ümit kesmemendir.” Nitekim

⁶⁷ Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 453.

⁶⁸ Kuşeyrî, er-Risâle, s. 284; Sülemî, Tabakâtü’s-Sûfiyye, s. 125; İsfehânî, Hilyetü’l-Evliyâ, s. 125; Şa’rânî, et-Tabakâtü’l-Kübrâ, s. 179; Nevâî, Nesâyimü’l-Mahabbe, s. 40; Münavî, el-Kevakibü’d-Dürriyye, s. 591.

⁶⁹ Sülemî, Tabakâtü’s-Sûfiyye, s. 128.

⁷⁰ Attar, Tezkiretü’l-Evliyâ, s. 438

⁷¹ Attâr, Tezkiretü’l-Evliyâ, s. 438.

⁷² Attâr, Tezkiretü’l-Evliyâ, s. 438.

⁷³ Sülemî, Tabakâtü’s-Sûfiyye, s. 128.

⁷⁴ Sülemî, Tabakâtü’s-Sûfiyye, s. 125.

⁷⁵ İsfehânî, Râğb, Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü, çev. Yusuf Türker, İstanbul 2012 (üçüncü basım), s. 1586-1587.

⁷⁶ Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 2016, s. 357.

âyette “Mü’minler Allah’a tevekkül etsinler.”⁷⁷; “Eğer mü’minler iseniz Allah’a tevekkül ediniz”⁷⁸ buyrulmuştur. Bu bağlamda Hamdûn Kassâr, eğer kişi yapabiliyorsa bir işi Allahü Teâlâ’ya havale etmelidir, der. Çünkü böyle yapması, bizzat kendisinin tedbir alıp o işe çare bulmak için meşgul olmasından daha iyidir. Tedbir ehli olmak tefviz ehli olmaktan daha doğrudur.”⁷⁹ Bu husus “Kim Allah’a tevekkül ederse o, ona kâfidir.”⁸⁰ âyeti esas alınarak temellendirilmiştir.

Ebû Nasr es-Serrâc ve Hâce Abdullah-ı Herevî gibi sûfler tevekkülün biri bütün müminleri kapsayan (avâm), diğeri müminlerden özel bir zümreyle ilgili olan (havâs), üçüncüsü çok özel bir zümreye özgü bulunan (ehassü’l-havâs) üç mertebesinden söz eder: “Müminler Allah’a tevekkül etsinler”⁸¹ meâlindeki âyet birinci, “Tevekkül edenler Allah’a tevekkül etsinler”⁸² âyeti ikinci, “Kim Allah’a tevekkül ederse o, ona kâfidir”⁸³ âyeti üçüncü mertebedeki tevekkülle ilgilidir. Birinci mertebede kulun kulluğun gereklerini yerine getirmeye gayret etmesi, kalbini Rabbine bağlaması, Allah’ın kendisine yeterli olduğuna inanması, verdiği şükredip vermediğine sabretmesi esastır.⁸⁴ Görüldüğü üzere burada bahsedilen tevekkülün mertebeleri bizzat Hamdûn Kassâr’ın konuyu ele alışı esas alınarak temellendirilmiştir.

Hamdûn Kassâr’ın tevekkül anlayışında çalışmayı terk etmek yoktur. Nitekim Abdullâh el-Haccâm ona “Kazanmayı terk etmek gerekir mi?” diye sorduğunda o: “Kazanmaya devam et. Çünkü insanların seni Hacamatçı Abdullah diye çağırması ârif ve zâhid Abdullah diye çağırmasından daha iyidir.” demiştir. Bu rivâyet Hamdûn Kassâr’ın insanın toplum içinde herkes gibi mesleğiyle çağırılmasını ve tanınmasını, dînî simgelerle öne çıkmasının yanlışlığı konusundaki tavrını göstermesi açısından kayde değerlidir. Ayrıca o, insanın helal rızık için çalışmasını, ondan sonra Allah’a güvenmesini salık vermiş, bu tarz dînî argümanları kullanmak suretiyle insanlara el açmaya/dilencilığe karşı çıkmıştır.

İnsanın ihtiyaçlarını Hak’tan başkasına arz etmesini “Bütün kalbinle Allah’a güvenmek” olarak tanımladığı tevekküle ters görmüş ve bu bağlamda mahlûkun mahlûktan yardım istemesini, mahpusun mahpustan yardım istemesine benzetmiştir.⁸⁵ Kendisine ne fayda ne de zarar veremeyecek olandan yani Allah’tan başka kimselerden yardım bekleyenleri de “en aşağı varlık” olarak nitelemiştir.⁸⁶

⁷⁷ İbrahim, 14/11.

⁷⁸ el-Mâide, 5/23.

⁷⁹ Attâr, Tezkiretü’l-Evliyâ, s. 439.

⁸⁰ Talak, 65/3.

⁸¹ el-Mâide 5/11.

⁸² İbrâhîm 14/12.

⁸³ Talâk 65/3.

⁸⁴ Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, el-Lüma’, tah. Kamil Mustafa el-Hindâvî, Beyrut 2007, s. 49-50 (el-Lüma’ İslam Tasavvufu Tasavvufu İlgili Sorular-Cevaplar, haz. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996, s. 50-51); Uludağ, Süleyman, “Tevekkül”, DİA, İstanbul 2012, c. XLI, s. 3.

⁸⁵ Sülemî, Tabakâtü’s-Süfiyye, s. 126.

⁸⁶ İsfahânî, Hilyetü’l-Evliyâ, s. 231.

Sonuç

Hamdûn Kassâr (ö. 271/884) h. III/IV. asırda, tasavvuf tarihinde büyük mutasavvıfların yetiştiği önemli bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde İslâm ülkelerinin hemen hepsinde bir tasavvufî hareketlilik ön plana çıkmış; Mısır, Nişabur, Şam ve Bağdat büyük mutasavvıflar yetiştiren tasavvuf mekteplerinin olduğu merkezler haline gelmiştir. Fütüvvet-melâmete dayalı tasavvuf anlayışının temelini oluşturduğu Nişabur mektebinin önemli temsilcilerinden biri de Hamdûn Kassâr'dır.

Hamdûn Kassâr gerek yaşam tarzı ve gerekse de tasavvuf anlayışıyla Nişâbur ve Horasan'dan başlayarak dünyanın pek çok yerinde sûflerin takdirini kazanmıştır. Nitekim Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Melâmetiyye'yi anlatırken bu makamın Hz. Peygamber ve siddîkların makamı olduğunu, bu dereceye Hamdûn Kassâr'ın ulaştığını söylemesi onun tasavvufî makamını anlatması açısından oldukça önemlidir.

Tasavvuf tarihindeki bu önemine binaen Hamdûn Kassâr'ın düşüncelerini anlamak ve değerlendirmek elzemdir. Hamdûn Kassâr'ın tasavvuf anlayışının temelini hiç şüphesiz melâmet ve fütüvvet oluşturmaktadır. Ancak onun özellikle üzerinde durduğu takvâ, zühd, doğruluk, riyâ, ihlâs, kibir, tevâzû, nefis ve tevekkül gibi kavramları hakkındaki düşüncelerinin de detaylı olarak değerlendirilmesi onun tasavvuf anlayışını tam olarak ortaya koymak açısından bir zorunluluktur.

Hamdûn Kassâr'ın melâmet anlayışında "Kınayanın kınamasından korkmamak" temel bir prensiptir. Ancak bu prensip ne kadar önemliyse "Her hal ve davranışta halkın rızasını gözetmeyi terk etmek" anlamında Hakk'ın rızasını dikkate almak, yapmacılıktan/riyâdan uzak bir kulluk/ihlas mertebesine erişmek de o kadar önemlidir. Ayrıca kişinin kendi nefsi için kınamaya râzı olması, kınayanın kınamasına aldırılmaması söz konusu olsa da başkasına bu muameleyi göstermesi söz konusu değildir.

Fütüvvet, zâhirî ve bâtinî olarak ahlakî davranışları içerisinde barındırmasına rağmen Hamdûn Kassâr, şekle ve şekli unsurlara tepki göstermiş, hayatında özü esas alarak her an Hakk'ın rızasına uygun samîmî bir din anlayışını savunmuştur. Her şeyin şekle döküldüğü, tasavvufî hakikatlerin unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde Hakk'a karşı sorumluluk duygusunu vurgulaması, ameli amel edilene düşünmekten kurtarmaya yönelik ihlâsı fütüvvet anlayışının temelini oturtması her dönemde hatırlanması gereken önemli bir ilkedir.

Allah'a hakkıyla kul olmak olarak gördüğü takvâ anlayışında Hamdûn Kassâr, insanların birbirlerine kul olma derecesindeki davranışları, aşırı hürmeti ve başkalarının kendisine hizmet etmelerinden hoşlanmasını kesinlikle reddetmiş, bu davranışların takvâyla bağdaşmayacağını belirtmiştir. Bu çerçevede sadece Allah'a kul olan bir kimse, insanların elindekinden ziyade Rabbine güvenir. Rızık endişesi çekmez, helal rızık için çalışır ancak mülkün mutlak sahibinin Allah olduğunu unutmaz. Bu bağlamda o, çalışmayı tevekküle ters görmemiş bilakis insanın mesleğiyle tanınmasının dinî sembollerle tanınmasından daha iyi olacağını belirtmiştir. Kişinin dini sembollerle öne çıkmasını, kibre sebep olacağı için manevi terakkinin önündeki en büyük engel olarak değerlendirmiştir.

Bu bilinç içerisinde olan kişinin âlemlerin Rabbi olan Allah karşısında bir hiç olduğunu unutmamasını, nefsin gurura kapılmasının anlamsızlığını, nefsin bir izzeti olmadığını, her daim aşağı olduğunu, nefis mücadelesinde Hz. Yusuf örneğinden ibret alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda tevâzuu bir makam olarak değerlendirmesi de onu farklı kılan bir diğer husustur.

Kaynakça

- Affî, Ebu'l-A'lâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İstanbul 2004.
- Ateş, Süleyman, *Tasavvufta Fütüvvet*, Ankara 1977.
- Attâr, Feridüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1984.
- Azamat, Nihat, "Melâmet", *DİA*, İstanbul 2004, c. XXVIII.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Gölpınarlı, Abdülhakî, *Melâmetîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Gürer, Betül, "Mevlâna'nın Eserlerinde Yusuf'un Gömleğinin Kokusu", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. XIII, sayı: 3, s. 151-167.
- Gürer, Dilaver, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri (II)*, Konya 2007.
- , *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, İstanbul 2014.
- Herevî, Hâce Abdullah Ensârî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, Tahran tsz.
- Hücvirî, Ali b. Osman el-Cüllabî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1999.
- İşin, Ekrem, "Melâmîlik", *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c. V.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, tsh. Ahmed Şemseddîn, Beyrut 2011, c. V.
- İmam Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, İstanbul: Toker Matbaası, 1968.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1967.
- İsfehânî, Râğib, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, İstanbul 2012.
- Kara, Mustafa, "Hamdun el-Kassâr", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV.
- Konur, Himmet, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V. Asırlar)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2005, sayı: 21, s. 3-27.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 2001 (*Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1999).
- Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya 2004.
- Münâvî, Abdurrahûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi Sâdati's-Süfiyye*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir, Beyrut tsz., c. II.
- Nevâyî, Alî Şîr, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, haz. Kemal Eraslan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1979.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtü's-Süfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Kahire: el-Mektebetü'l-Hancî, 2014.
- , *Kitâbü'l-Fütüvvet*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 2009.
- , "Risâletü'l-Melâmetiyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, haz. Ebu'l-Alâ Affî, Kahire 1942, c. VI.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Üsâme Abdülazîm, Kahire 2013.
- Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İstanbul 2003.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, tah. Kamil Mustafa el-Hindâvî, Beyrut 2007 (*el-Lüma' İslam Tasavvufu Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, haz. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996).
- Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1998.
- , "Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1988, c. II, sayı: 7.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2016.
- , "Tevekkül", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLI.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2002.